

**TOSHKENT DAVLAT
SHARQSHUNOSLIK
UNIVERSITETI**

**SHOISLOM SHOMUHAMEDOV
NOMIDAGI YOSH
SHARQSHUNOSLARNING
IX FORUMI MATERIALLARI
TO'PLAMI**

16-APREL 2025-YIL

TOSHKENT

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT
SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI**

**SHOISLOM SHOMUHAMEDOV NOMIDAGI
YOSH SHARQSHUNOSLARNING
IX FORUMI**

MATERIALLARI TO‘PLAMI

2025-YIL 16-APREL

Toshkent – 2025

3. Tosun, N., Öykümüzün Kırk Kapısı, Sarakusta ve B. Güler, İstanbul: Hece Yayınları, 2013.

4. Altınkaynak, H., Orhan Kemal'in Hikâyeciliği, İstanbul: Adam Yayınları, 2000.

5. Bakır, Sinan (2018). Orhan Kemal'in Hikâye Dünyası. Ankara: Hece Yay.

ABDULLA QODIRIY HAYOTI VA IJODIGA NAZAR. QODIRIY ROMANLARINING O'ZIGA XOSLIGI

Omina ISMOILOVA

TDSHU, Sharq xalqlari tillari va adabiyoti instituti

Xalqaro jurnalistika yo'nalishi I-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: f.f.d. R. Sharipov

Annotatsiya: Ushbu maqolada jadidchilik harakati namoyondalaridan biri, o'zbek romanchilik asoschisi, millat ma'rifatparvari Abdulla Qodiriyning hayot yo'li o'rganiladi, ijodi tahlil qilinadi. O'zbek adabiyotiga salmoqli hissasini qo'shgan asarlarini yozilish tarixi, undagi obrazlar, ramziy ma'no hamda tushunchalar borasida fikr yuritiladi. Yozuvchi hamda akademik olimlar tomonidan tahlil qilingan g'oyalar solishtiriladi.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, roman, obraz, qatag'on, rus-tuzem, maktab, jasorat, vijdon, ijod.

1938-yil 4-oktyabr, millatning bir nechta ma'rifatparvar shaxslari qatorida Abdulla Qodiriy ham xalq dushmani sifatida otib tashlandi. 44 yoshida qatag'on qurboni bo'lgan Qodiriyning hayot yo'li, ijodi, asarlari shoir, yozuvchi-olimlar tomonidan tahlil qilinar ekan, har gal yozuvchi iste'dodining yangi qirralari ochilib boradi. 1894-yil 10-aprel sanasida Toshkentda bog'bon oilasida tavallud topgan Qodiriy hayot haqiqatlarini erta anglagani, bolaligidan turmush tashvishlariga sho'ng'igani uning o'z so'zlarida isbotini topadi: "Men qaysi yilda va qaysi oyda tug'ilg'onimni bilmayman. Har holda bemavridroq bo'lsa kerak, kambag'al, bog'bonlik bilan kun kechiruvchi bir oilada tug'ilib, yaqinlarimning so'zlariga qaraganda, mustabid Nikolay taxtga o'tirgan yilida tug'ulg'onman. Boshida boy oilada tug'uldimmi yoki kambag'al oiladami, albatta, bilmadim. Ammo yoshim 7-8 ga yetgach, qornim oshg'a to'ymag'onidan, ustum tuzukroq kiyim ko'rmaganidan aniq bildimki, besh jonning tomog'i faqat 80 yoshlik chol otamning mehnatidan, 1300 sarjin bog'ning yozda yetishtirib beradigan hosilidan kelar ekan. Agar bahor yomon kelib, bog' mevalari ofatga uchrab qolsa, biz ham ochliqqa duch kelib, qishi bilan jovrashib chiqar ekanmiz."¹ Haqiqatan ham el g'amini, xalq muammolarni o'z tashvishidek ko'rib, ularni goh ochiqchasiga, goh

¹ Karimov.B. Jadidlar to'plami. Abdulla Qodiriy. Ilmiy-ommabop asar. "Mutolaa" elektron kutubxonasi.

qog'ozga o'rab bayon qilish yo'lida Qodiriydan ularni to'liq anglash va his qilish talab etilardi.

Dastlab musulmon, keyinchalik esa mamlakatdagi siyosiy ahvol tufayli rus-tuzem maktabida tahsil olgan adibning bolalik davridayoq ijodiy faoliyati shakllanishida otasi Qodir boboning ham o'rni katta. Romanlari yozilishida otasidan eshitgan hikoya-voqealardan, obrazlardan keng foydalangani va hikoyalaridan birini otasiga bag'ishlagani Qodirmuhammad boboning adibdagi badiiy mahorat rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shganiga misol bo'la oladi.

1926-yil o'zi tomonidan tashkil etilgan hajv va kulgi janridagi "Mushtum" gazetasida bosilgan "Yig'indi gaplar" maqolasining ayrim mansabdorlarga "tegib ketishi" va ba'zi hamkasblarining ig'vogarligi tufayli shu yilning 8-mart sanasida Abdulla Qodiriy qisqa muddatga qamaladi. Shu yilning 16-17-iyun kunlari bo'lib o'tgan sudda Qodiriy o'zi yozgan maqolasi yuzasida nutq qiladi. O'z nutqida esa maqolaning faqat ishchi-dehqon manfaatlari o'ylab aytilganiga "hukumat kishilariga bo'lgan gaplar o'rtoqlik hazili" ekaniga alohida urg'u beradi. Chaqimchilar xususida esa Qodiriy shunday yozadi-ki, unda o'ziga qarshi berilgan fikr egalarining harakatlari qasd bilan ayb qidirganlikka tenglashtiriladi: "Ammo bir necha shaxslar bu maqolani o'zlarining, bilmadim, qandog'dir tarozulariga solib, zararlik topishlari ersa g'arazgo'ylik, tirnoq ostidan kir izlashdan boshqa narsa emasdir"¹. Shu bilan bir qatorda, adib o'z ijodini himoya qilgan holda, o'zi yashagan davrdagi siyosiy og'ir ahvolga qaramay, yozgan fikrlariga jasorat bilan qo'shimcha qiladi: "Men to'g'rilik orqasida bosh ketsa "ih" dedirgan yigit emasman, so'zim oxirida odil sudlardan so'rayman: Garchi men turlik bo'hton, shaxsiyat va soxtalar bilan, ham anglashilmovchiliklar orqasida, ikkinchi oqlanmaydurg'on bo'lib qoralandim. Loaqal ularning, qoralovchi qora ko'zlarning ko'ngli uchun bo'lsa ham, menga eng oliy bo'lg'on jazoni bera ko'ringiz. Ko'nglida shamsi g'uboroti, teskarichilik maqsadi bo'lmog'on sodda, go'l, vijdonlik yigitga bu qadar xo'rlikdan o'lim tansiqroqdir. Bir necha shaxslarning orzusicha, ma'naviy o'lim bilan o'ldirildim. Endi jismoniy o'lim menga qo'rqinch emasdir. Odil sudlardan men shuni kutaman va shuni so'rayman. 1926-yil 16-iyun, Samarqand".²

Bo'lib o'tgan sudda aytganlari yozuvchining ma'naviy o'lim qarshisida jismoniy o'limdan qo'rqmasligiga, uning uchun eng dahshati ma'nan o'ldirilish ekanligiga ishora qiladi. Zamonamizda jismonan tirik, ammo o'z shaxsiy fikrlariga ega bo'lmagan, orzu-maqsadlari yo'q, nima uchun umr kechirayotganini anglamagan, ma'naviy olami o'lik shaxslarni uchratar ekanmiz, ma'naviy olamni ustun qo'ya olgan Qodiriyning shaxsiyati naqadar kuchli bo'lganini fahmlash mumkin. "Loaqal qoralovchilarning "ko'ngli" uchun bo'lsa ham menga eng oliy jazoni bering" degan so'zlari esa unga qarata tosh otayotgan kimsalarning ichida o'ziga nisbatan naqadar kuchli adovat hissi borligini, ularning adibga bo'lgan

¹ Karimov.B. Jadidlar to'plami. Abdulla Qodiriy. Ilmiy-ommabop asar. "Mutolaa" elektron kutubxonasi.

² Karimov.B. Jadidlar to'plami. Abdulla Qodiriy. Ilmiy-ommabop asar. "Mutolaa" elektron kutubxonasi.

g'arazli niyatlari otashi faqatgina "eng oliy jazo" bilan so'nishiga dalolat beradi. Sudda ochiq-oydin tarzda aytgan so'zlari, Qodiriy hayoti va ijodida nisbatan o'zgarishlar yuz berishiga sabab bo'ladi. Matbuotdagi faoliyati susayadi.

Adib 1932-1936-yillar oralig'ida yozuvchilar uyushmasi tashkiliy qo'mita majlislarida, turli qurultoy va adabiy to'garaklarda ishtirok etadi. Kolxoz hayoti borasida yangi asar yozish ishtiyoqida manbalar to'plash maqsadida Toshkent atrofidagi qishloqlarni kezib, ijod bilan mashg'ullikda hayot kechirayotgan, xalqning ma'naviy dunyosini boyitish yo'lida harakat qilayotgan Qodiriy mustabid tuzum tomonidan dushmanga chiqarildi. 1937-yil 31-dekabr sanasida adib yana hibsga olinadi. Afsuski, Abdulla Qodiriy 1938-yilni baxtli oilasi davrasida emas, balki zindonda mahbuslik libosida kutib oldi. Sherkon Qodiriyning yozishicha, o'shanda tergov mahali ham: "Menga qo'yilgan ayblarni boshdanoyoq rad etaman. Haqiqat yo'lida har qanday, hech qanday jazodan, qiynoqdan qo'rqmayman. Agar otmoqchi bo'lsalaring, ko'kragimni kerib turaman..."¹, deya so'zlagan. 1938-yilning 4-oktyabr sanasida Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho'lpon, Abdurauf Fitrat kabi el ardog'idagi shoir va yozuvchilar, G'oz Olim Yunusov, Qayum Ramazon, Otajon Hoshimov, Majid Qodirov, Ziyo Saidov kabi adabiyotshunos olimlar, birinchi o'zbek kinorejissyori va fotografi Xudoybergan Devonov otuvga hukm qilindi. Ular hukm chiqarilgan kuniyoq, 1938-yilning 4-oktyabrida, shoshilinch qatl etildi².

Eng hayratlanarlisi shundaki, Qodiriy bilan bir qatorda uning asarlari ham o'limga hukm etilgan. Adibning asarlarini o'qish, uyda saqlash taqiqlangan. Kitoblarni katta qiyinchiliklar bilan xonadonlarda berkitishga urinishgan, ba'zilar Qodiriy asarlarini sandiqqa solib yerga ko'mgan bo'lsa, ba'zilar ularni devorlarga suvab tashlagan. Qodiriy qalamiga mansub kitob bilan qo'lga tushganlar uzoq muddatga, 10 — 15 yillab jazoga tortilgan. Shunchaki, Otabek va Kumush haqida hikoya qiluvchi ushbu roman mustabid tuzum egalarini bu darajada havotirlantirganiga nima sabab bo'ldi?! Tohir Malikning "Ajab Saodat"i tahlil qilinar ekan, bu borada shunday fikr bildirilgan: Biz o'rta maktabda Abdulla Qodiriy hayoti va ijodini o'rganganmiz. Universitetda ham axborot tarzidagi ma'ruzalarni tinglaganmiz. O'rta maktabda "Gulnor (yoki Zaynab, Farhod, Majnun...) — chin muhabbat egasi", degan mavzularda insho yozganmiz. Farzandlarimiz esa "Otabek (yoki Kumush, Anvar, Ra'no...) — chin muhabbat egasi", degan mavzuda insholar yozdilar. Olimlarimiz nashr etgan ayrim maqolalarda ham shu holni uchratishimiz mumkin. Bu masalada ularga jiddiy e'tiroz bildirmoqchi emasmiz. "O'tgan kunlar" roman tarzida (janrida) yozilgan. "O'tgan kunlar"ning poydevori — Otabek bilan Kumushning muhabbati. Men bu asarni shimoliy ummondagi bahaybat muz tog'iga — aysbergga o'xshataman. Ma'lumki, bu tog'ning faqat cho'qqilari ko'zga tashlanadi, asosiy qismi esa ko'rinmaydi — suv ostida bo'ladi. Har bir ulug' asarning ulug'vorligini, umrini ana shu ko'zga ko'rinmas qismi ta'min etadi, deb o'ylayman. Abdulla Qodiriy qo'lga qalam olganlarida ikki

¹ Qodiriyning qo'msabi. Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1994. 6-bet

² (<https://kun.uz/news/2020/04/10/bugun-qodiriyning-tugilgan-kuni-biz-uning-olimidan-saboq-chiqara-oldikmi>)

yoshning olovli muhabbatinigina bayon qilmoqchi bo'lganmikinlar? Agar maqsad shugina bo'lsa asar bu qadar ulug'vorlik kasb eta olarmidi? Axir tariximizda ishqiy qissalar kam edimi? Abdulla Qodiriy adabiyotga muhabbat kuychisi bo'lib kirib kelmaganlar. Fikrimizning dalili uchun "Juvonboz" deb atalgan hikoyalarini, "Baxtsiz kuyav" deb atalgan pyesalarini yodga olish kifoyadir. Shunga ko'ra aytmoq mumkinki, yozuvchi adabiyot maydoniga xalq g'amida kuyib-yonib kirib kelganlar. Xalqning taqdirini, kelajagini o'ylab qayg'urganlar. "O'tgan kunlar" yozishga ham ana shu millat qayg'usi undagan bo'lsa kerak"¹. Haqiqatan ham ikki sevishgan qalb haqidagi asar bu qadar vahima va qo'rquvlarga sabab bo'lishi mumkin emasdi. Qodiriy o'z romanlarida katta sirli ma'nolarni ramziy obrazlar orqali ifoda etgan, o'z asari orqali millatni uyg'otishga, birlashtirishga harakat qilgan. Asarni boshdanoq tahlil qilishga urinilar ekan quyidagi jumalarga duch kelinadi: "1269-inchi hijriya, dalv oyining 17-inchisi, qishqi kunlardan biri, quyosh botqan, tevarakdan shom azoni eshitaladir..."². Har qanday asarning boshlanishi uning butun ruhiyatini belgilab beradi, yozuvchi yelkasiga katta ma'suliyat yuklaydi. Shunday bir vaziyatda Qodiriy nima uchun romanga kirish uchun aynan qish oyini, aynan shom a'zonini tanlagani ajablanarli. Qish emas, balki bahor, kuz yoki yoz oylaridan biri, shom a'zoni o'rniga esa peshin yoki bomdod namozining a'zoni bo'lishi mumkin edi. Balki, qish sovuqlik, qisqa kun va uzun tunlarga ishoratdir. Shom a'zoni esa faqatgina namozga chaqiriq emasdir. Tohir Malik bu borada shunday fikr bildiradi: Shom – qorong'ilik bosib kelishidan bir darak. Dalvda kechalar uzun, yorug'lik kamroq bo'ladi. Shom a'zoni yurt boshiga yopirilib kelayotgan qorong'ilik, zulmatdan ogoh etuvchi darak emasmikin?! Donishmand adib "Hoy mo'minlar, ko'zlaringizni ochingiz, ostinangizda g'anim turibdi. Ittifoq bo'lmas ekansiz, yorug' kunlaringiz uzun tunga aylangusidir", demoqchi bo'lmaganmikinlar? Bu namoz chaqirig'iga e'tibor berilmadi. Yozuvchi azon chaqirig'ini tilga olgach, uning izidan "namoz o'qildi" demaganlar. Faqat chaqiriqni bayon qilganlar. Hujradagilar esa o'z ishlari bilan mashg'ullar. Bu ham noittifoqlikka bir ishoramikin? Asarda azon chaqirilishi bir necha marotaba zikr etiladi. Ammo, biron marta ham namoz tasviri berilmaydi. Ajab hol: azon chaqirilgan-u, hamma dunyo tashvishi bilan band. Adib "qora kunlarning bostirib kirishiga diyonatsizlik sabab" demoqchi bo'lmaganmilar?!³.

Shu qatorda adib romandagi har bir obrazga ramziy ma'nolar berkitishga uringandek. Hattoki, asar qahramonlarini ismida ham bir ma'no borgan o'xshaydi. Nima uchun Otabekning onasiga "O'zbek oyim" deb ism qo'yilgan?! Axir, bu kabi ismni tanishlar o'rtasida deyarli uchratmaymiz-ku. Tohir Malik fikriga ko'ra O'zbek oyim obrazi – o'zbek xalqi ramzini ifodalar edi. Bid'at-xurofotga berilgan, yurti xavfdan ogoh etuvchi chaqiriqlarga e'tibor bermagan o'zbek xalqi ramzi edi u. E'tiborsizligi, to'g'ri yo'lga boshlab maslahat solganlarga qarshiligi

¹ Malik, T. (1994). Ajab saodat. "Sharq" nashriyot-matbaa konserni. (O'tkan kunlar romanining so'ng so'zi).

² Qodiriy, A. "O'tkan kunlar" romani. Book-media plus MCHJ bosmaxonasi (2024) B-6

³ Malik, T. (1994). Ajab saodat. "Sharq" nashriyot-matbaa konserni. (O'tkan kunlar romanining so'ngi so'zi).

ortidan esa roman soʻngida aytilganidek “Oʻzbek oyim qora kiyib, taʼziya ochdi”¹ — hidoyatdan chekindi va oqibatda qora kiydi, aza ochdi. Qorongʻi tunlarga kirib keldi. Lekin, nima uchun Oʻzbek oyim asar soʻngida qora kiyib aza ochdi, bunda Kumushning qanday bogʻliqligi bor edi?! Kumush asarda qanday ramziylik kasb etar edi degan savollar paydo boʻladi. Qodiriy asarni yakunlar ekan “Kumushni oʻldirib qoʻydim” deya yigʻlagan ekan. Yozuvchini yigʻlashga undagan goʻzal malak, yosh juvon — Kumushning oʻlimi edimi yoki undagi sirli maʼno? Qodiriy yigʻlatgan Kumush emas, balki undagi “Vatan” ramzi edi deya talqin qilinadi. Kumushga boʻlgan muhabbatlari aslida Vatanga boʻlgan sevgilari edi. Kumush oʻldi, Vatan oʻldi. Oʻzbek xalqi qora kiyib aʼza ochdi. Lekin Kumushdan bir zurriyot — Yodgor qoldi. Yaʼniki, Vatan kelajagiga umid bor. Yozuvchining soʻnggi jumllarida esa shunday bitilgan: “Keyingi Margʻilon borishimda yaqin oʻrtoqlardan Yodgorbek toʻgʻrisini surishtirib bildim: Yodgorbek ushbu asrning oʻn toʻqqiz va yigirmanchi ochliq yillari miyonasida vafot qilib, undan ikki oʻgʻul qolibdir. Oʻgʻullaridan bittasi bu kunda Margʻilonning masʼul ishchilaridan boʻlib, ikkinchisi Fargʻona bosmachilari orasida ekan. Bu kunda nom-u nishonsiz, oʻluk-tirigi maʼlum emas, deydilar”.² Qodiriy hatto soʻnggi jumlalarda ham ham bir ramz qoldirishga uringandek. Oʻsha vaqtlar yurt farzandlari ham ikkiga boʻlingan, baʼzilari bolsheviklar tomonida boʻlsa, qolgani ularga qarshi boʻlgan. Shunday bir davrlar ediki, aka-ukalar bir-biriga gʻanim boʻlgan edi.

Abdulla Qodiriy romanga “Muhabbat qissalari” deb emas, balki “Oʻzbeklar turmushidan tarixiy roman” deb izoh bergan. Yozuvchi undagi obrazlar, jumlar orqali sirli ramzlarni tanitgani bilan bir qatorda koʻp tarixiy voqealarni, oʻtmishning qora kunlarini soddagina uslubda sahnaga olib chiqa olgan. Romanning, “Inqilob” bobida Azizbek uchun kutilmagan halokatlar yuz bergani haqida soʻz ketarkan, qamalishining ikkinchi kuni oʻrda tomiga chiqib, fuqaroga salom berib, siniq va ojiz qolgan bir tovushda xalqdan uzr soʻragani, xalq esa bunga javoban shunday deyilgani aytiladi: — Endi esing kirdimi, oʻgʻri? Burundan oʻylab ish qilsang, boshingda bu bolalar yoʻq edi! Sen bizlarga nima ishlarni qilmading? Kun sayin necha gunohsizlarni osdirgan, kesdirgan, bolalarimizni yetim, onalarimizni qon yigʻlatgan sen emasmisan? Xanjaringni xayf koʻrib mahallalarga chayon soligʻi solgan, ogʻalarimizni chayon zahri bilan oʻldirgan kim edi? Ket, toʻngʻiz, ket, tavba qilish zamoni oʻtdi, taqdiringga sen ham tan ber!”³ Asar mutolaa qilinar ekan, bir qarashda xalqning Azizbekka boʻlgan nafrati ortidagi sababni anglash oson emas. Ammo, akademik Rustam Tojiboev bu misralarga eʼtibor qaratib, kichik ilmiy tadqiqot qilishga kirishadi. Tarixiy asarlarni oʻrganish davomida esa, Toshkent hokimi Azizbekning chindan ham mahbuslar ustiga chayon tashlab qiynab oʻldirgani, aholiga chayon soligʻi solgani, odamlar paxsa devorlarni buzib chayon qidirishga majbur boʻlganlari haqida maʼlumot toʻplaydi. Birgina shu bobdagi kichik jumlar orqali adib

¹ Qodiriy.A “Oʻtkan kunlar” romani. Book-media plus MCHJ bosmaxonasi (2024) 379-sahifa

² Qodiriy.A “Oʻtkan kunlar” romani. Book-media plus MCHJ bosmaxonasi (2024) 379-sahifa

³ Abdulla Qodiriy. Oʻtkan Kunlar (Oʻzbeklar turmushidan tarixiy roʻmon) “Book media Plus”MCHJ bosmaxonasi.XXI Fasl. Inqilob. 111-sahifa.

nafaqat Azizibekning vahshiy qiliqlarini, balki tarixiy haqiqatlarni ham bayon eta olgani Abdulla Qodiriyning yuksak mahoratini yana bir bor namoyon qiladi.

Tohir Malik soʻz taʼbirida aytganda “Oʻtkan kunlar”ga bir aysberg timsolida qaralsa, uning suv ostidagi koʻrinmas haybatli qismi tahlil qilingan sari yangi gʻoya va kashfiyotlar yuzaga chiqaveradi. Qodiriy zamonni toʻgʻri anglab, toʻgʻri tahlil qilib oʻz xulosalarini goh ochiq, goh yopiq tarzda asarlariga muhrlagani uzoq izlanishlar davomida ochilib boraveradi.

Yozuvchining oʻgʻli Habibulla Qodiriy ijodiga nazar tashlanar ekan, oʻzbek adabiyotiga oʻzining salmoqli hissasini qoʻshgan bunday buyuk asarlar vujudga kelishi ortida qanday zahmatlar chekilganini, qanchalar mehnat qilinganini anglash mumkin. “Qodiriy romanini yozishga hozirlik koʻrganda faqat ogʻzaki eshitgan, kitoblardan oʻqigan manbalar bilan cheklanib qolmaydilar, albatta. U kishi asar voqeligini – hayotiyligini oshirish, toʻgʻri tasavvur berish maqsadida maʼlumot toʻplash uchun Fargʻona vodiysiga bir necha bor safar ham qildilar.”¹ – deyiladi Habibulla Qodiriyning “Oʻtkan kunlar” romaniga atab yozgan maqolalarida.

“Mening Fargʻona shaharlariga material yigʻish uchun safar qilgan chogʻlarim juda xavfli yillar edi, — deb hikoya qilardilar baʼzan oilaviy suhbatlarimizda, — bir gal, Fargʻonaga borganimda, choyxonada choy ichib oʻtirganimda, toʻsatdan miltiqlar otilib, choyxonani otliqlar kelib oʻradi. Choyxoʻrlarning baʼzisi qochib ulgursa ham, koʻpchiligi, jumladan, men ham qurshovda qoldik. Chamasi otliqlar choyxonaning koʻproq puli borligi toʻgʻrisida xabar topgan ekanmi, toʻgʻri borib yon-verini tintishdi, bor-yoʻq pulini olib joʻnab ketishdi”-deydi Habibulla Qodiriy otasi haqida yozganlarida. Bundan koʻrinadiki, birgina asarni toʻgʻri va xolis bitish, kitobxonga chiroyli koʻrinishda yetkazish uchun yozuvchi oʻz jonini bir necha marotaba xavfga qoʻygan. Habibulla Qodiriyning: “U kishining turli vaqtlarda biron munosabati kelib aytgan soʻzlariga koʻra men shuni angladimki, muallif shahar, qishloqlar kezib koʻp yashagan, oʻsha davrni koʻrgan, eshitgan shaxslarni izlaganlar, ular bilan suhbatlashganlar va asarlaridagi har bir harakat oʻrinlarini aniqlagan, moʻljallaganlar.”²-soʻzlari esa Qodiriyning bir romani vujudga kelishi erta-yu kech bir xonadan chiqmay yozilganlarga asoslanmaganini koʻrish mumkin.

Habibulla Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romani haqida yozganlaridan kelib chiqib esa Qodiriyda bu romanni yozish, undagi obrazlarni gavdalandirish fikri qayerdan tugʻilgani haqida mulohaza yuritish mumkin. Unga koʻra yozuvchi “Mehrobdan chayon” romanini yozishga 1926-yilning kuzidan kirishadilar. Bu asar ham tarixiy. U baʼzi shaxslar, xalq, hayot, davr jihatdan olib qaralganda, goʻyo “Oʻtkan kunlar”ning davomidek koʻrinsa ham, biroq mavzu, mazmun, voqealarning rivojlanishi jihatdan butunlay farq qiladi. Habibulla Qodiriyning yozishicha, mavridi kelmaganidanmi, otalaridan ikkinchi romanga material

¹ Abdulla Qodiriy. Oʻtkan Kunlar (Oʻzbeklar turmushidan tarixiy roʻmon) “Book media Plus”MCHJ bosmaxonasi. Habibulla Qodiriy “Oʻtkan kunlar”haqida 381-382-sahifalar.

² Abdulla Qodiriy. Oʻtkan Kunlar (Oʻzbeklar turmushidan tarixiy roʻmon) “Book media Plus”MCHJ bosmaxonasi. Habibulla Qodiriy “Oʻtkan kunlar”haqida B-382

yig'ish borasida xotira eshitmagan. Faqat qay bir vaqt, "Roziya oyimni izlab, Qo'qon chetidagi bir qishloqqa bordim. U to'qson yoshlarda, lekin hali tetik, gap-so'zlari, muomalalari hamon eskicha, xonim, oyimlar kabi yuqoridan..." deganlarini xotirlaydi. Keyinchalik, Habibulla Qodiriy Sherali Turdiyev bilan Roziya onaning xonadonlarini izlab borganlarini yozar ekan, Roziya ona qazo qilib qizlari Kimyoxon oyi bilan suhbatlashgani haqida yozadi. Kimyoxon oyi esa Abdulla Qodiriy haqiqatan Roziya oyi bilan suhbatlashganini, ulardan Xudoyorxonning harami hayoti haqida ma'lumotlar olganini tasdiqlaydi. Asarga tarixiy faktlar qay usulda to'plangani-ku ravshanlashdi, ammo undagi obrazlar qanday paydo bo'ldi, ular xayolan kashf qilinganmi yoki qaysidir tarixiy shaxslardan ilhomlanib yozilganmi, degan savol tug'ilishi tabiiy. Bu savolga javob topishda esa filologiya fanlari doktori Ergash Rustamovning "XV asr o'zbek adabiyotining boshqa sharqiy adabiyotlar bilan qiyosiy o'rganishning ba'zi masalalari" nomli doktorlik dissertatsiyasi yuzasidan yozgan avtoreferatiga e'tibor qaratish mumkin: Alisher Navoiy bilan hamasr bo'lgan mashhur Ozarbayjon shoiri Sayid Imomiddin Nasimiy o'z zamonasidagi mutaassib ruhoniylarga qarata maxfiy, qaqshatqich ich bir hajviy she'r yozadi. Davlat idora ishlarini o'z qo'llarida tutgan ruhoniylar bu she'rning muallifini bila olmay qahrlanib, g'azablanib yuradilar. Kunlarning birida ruhoniylar Nasimiyning mazkur she'rini yosh bir yigit xush ohangda o'qib turganini sezib qoladilar va "She'rni sen yozgansan", deb uni tutadilar, o'limga hukm etadilar... Mazkur yigit esa Nasimiyning yaqin do'sti, she'rni Nasimiydan yozib olgan bo'ladi. U o'z do'stiga xiyonat qilishni xohlamay, o'limga mardona bosh egadi. Biroq bu xabarni eshitgan Nasimiy o'z she'ri uchun do'stining halok bo'lishini istamaydi, qozi mahkamasiga borib: "Mazkur she'rni men yozganman", deb iqrar bo'ladi, do'stini o'limdan ozod etadi. Halab ruhoniylari Nasimiyning terisini shilib o'ldirishga fatvo berishadi va darhaqiqat, 1417-yili shoir Sayid Imomiddin Nasimiy terisi tovonidan boshigacha shililib, vahshiylarcha o'ldiriladi. Ergash Rustamov deydi: "Mehrobdan chayon"da Xudoyor tomonidan Sultonali mirzoning Anvar gunohi uchun o'ldirilmoqchi bo'lishi, bunga qarshi o'z do'stini qutqazmoq uchun Anvarning xonga borib taslim bo'lishi voqealari shu shoir Nasimiy fojiasini eslatadi... Ehtimol, bu o'xshashlik tasodifdir. Ehtimol, Qodiriy Nasimiy fojiasini taxminan bilgandir, undan ta'sirlangan bo'lishi mumkin¹. Roman qahramonlarining paydo bo'lishi haqida shunday farazlar bor, ammo romanning o'ziga xosliklaridan biri unda obrazlarga berilgan ta'riflarda namoyon bo'ladi. "Mehrobdan chayon" romanida oddiy o'zbek qizi Ra'noga berilgan ta'rifga e'tibor berilsa: "Ra'no Nigor oyimning to'ng'uchi, bu yil o'n yetti yoshni to'lduradir. Savodni otasidan o'qub, o'n to'rt yoshida ibtidoiy maktab pro'gramida bo'lg'an barcha darslarni bitirgan, masalan: diniy qismdan – "Haftiyak", "Qur'on", "Chahor kitob", "So'fi Olloyor", "Maslaki muttaqin", adabiyotdan – Navoiyning barcha asarlari, devoni Fuzuliy ma'al Layli Majnun; Amiriy, Fazliy va shulardek chig'atoy-o'zbek katta shoirlarining asarlari; forsiydan – Xoja Hofiz Sheroziy va Mirzo Bedil, husnixat, insho va boshqalar.

¹ E Rustamov. "XV asr o'zbek adabiyotining boshqa sharqiy adabiyotlar bilan qiyosiy o'rganishning ba'zi masalalari" nomli doktorlik dissertatsiyasi.

Bu kunlarda bo'lsa bir tomondan qizlarga saboq berib onasiga ko'maklashsa, ikkinchi tarafdin otasida kofiya (arab nahv va sarfi) hamda Shayxi Sa'diyning "Guliston"idan dars oladir va shuning qatorida o'zi yaxshi ko'rgan chig'atoy-o'zbek shoirlarining badi'a asarlaridan alohida bir majmua tuzib yuriydir..." Ba'zilarining fikriga ko'ra yevropaliklar tufayli yurtimizda ta'lim-tarbiya, ilm gullab-yashnagan. Yevropaning "go'zal" madaniyati odamlarimiz orasida yoyilgan. Qizlarimiz "ular" tufayli ilm yo'liga qadam qo'ya olgan. Asliyatchi? Aslida, haqiqiy madaniyat, ilmga muhabbat qasri yurt dushmanlari sabab qurilmagan, balki darz ketgan. Zero, ilmi jamiyatni ilmi onalar tarbiyalashini xalqimiz juda yaxshi bilar edi. Qodiriy esa o'z romani orqali Ra'noga ta'rif berar ekan, millatni takror va takror ilmga, rivojlanishga, o'z ustida ishlashga chorlagandek go'yo. Romandagi ikki yoshning qalbdagi tuyg'ularini she'riy yo'l bilan bayon etishi san'atning chiroyli namunasi, undagi oddiygina suhbatlar esa madaniyatning yuqori cho'qqisini o'zida mujassam etgani ham kitobxonlarga sir emas.

Habibulla Qodiriyning "Otam haqida" kitobida ular o'rtasida bo'lgan shu kichik suhbat o'rin olgan: "Dadam Abdulla Qodiriy bir kuni qora muqovali forshami, turkchami qalin bir kitobni o'qib o'tirdilar-da, ma'qul tushdi shekilli, "quloq sol", deb bu baytni o'qidilar:

Sen tug'ilgan zamonlar kulardi olam,

Sen o'ldig'ing zamonlar yig'lasin olam.

– Shoir fikri to'g'ri-yu, – dedim men kulib, – biroq o'lganida olam yig'laydigan kishi bo'lish hammaga ham nasib bo'lavermasa kerak, ada...

– Nega? – dedilar dadam mutolaadan ko'zlarini uzmagani holda.

– Bunaqangi kishi bo'lish qiyin-da.

U kishi javobimga e'tiborsiz yana birmuncha vaqt o'qishni davom ettirdilar, choynakdan piyolaga choy quyib ho'pladilar.

– Hech qiyinchiligi yo'q. She'rdagi "olam" so'zi, birinchidan, avvalo, mubolag'a. Keyin, bunaqangi kimsa bo'lish uchun zo'r xoqon, amaldor, boy yoki olim bo'lish shart emas. Kim bo'lmasin, u chin inson bo'lsa bas..."¹ Qodiriy otilganiga salkam 90 yil bo'ldi. Ammo, o'z so'zlari bilan aytilganidek adib "chin inson" bo'lgan ekanki, oradan qancha vaqt o'tsa ham asarlari, qoldirgan bebaho merosi chuqur tahlil qilinadi, o'rganiladi va o'rgatiladi. Nomlari katta hurmat va mehr bilan xotirlanadi. Shubha yo'qki Qodiriy romanlari ziyoli insonlar uchun o'zbek adabiyot durdonalarining eng yorqin namunalaridan biri sifatida qolaveradi. Uning asarlari orqali o'zbek xalqining asl madaniyati, so'zdan foydalanish mahorati, farzandning ota-onaga bo'lgan hurmati, o'zaro odob va axloq kabi tushunchalar o'rganiladi. Adib oddiy bir inson sifatida o'z hayot yo'lida ma'naviy boylikka intilgani, ilmi va kasbi ila jamiyatga xizmat qilishni maqsad qilgani, jasorat, mardlik kabi xislatlarni o'zida mujassam etgani bilan "insoniylik", "vatanparvarlik" namunasi bo'lishi bilan bir qatorda o'zining ijodiy namunalaridagi o'ziga xoslik sababli qo'lida qalam tebratish ilinjidagi har bir

¹ <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/memuarlar/habibulla-qodiriy-otam-haqida-kitobidan-yangi-lavhalar-va-kitobning-toliq-nusxasi.html>

yozuvchi-shoirlarga “ustoz” bo‘la oladi. Asar va romanlari esa kitobxonni tarixga, o‘tmishimizga sayohat qildirish orqali yoqimli mutolaa bag‘ishlay oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdulla Qodiriy. Beshjildlik. Asarlar to‘plami. – Toshkent: Info Capital Group 2017.
2. Abdulla Qodiriy zamondoshlari xotirasida. – Toshkent: Adabiyot va san’at 1986.
3. Abdulla Qodiriy. O‘tkan Kunlar (O‘zbeklar turmushidan tarixiy ro‘mon) “Book media Plus” MCHJ bosmaxonasi
4. Habibulla Qodiriy. Diydor qiyomatga qolsa netayin. – Toshkent: Zilol buloq 2019
5. Malik, T. (1994). Ajab saodat. “Sharq” nashriyot-matbaa konserni. (O‘tkan kunlar romanining so‘ngso‘zi).
6. Sherkon Qodiriy. 37-xonadon. – Toshkent: Davr Press 2009.

**MUHAMMAD SAID AL-AMUDINING HIKOYALARIDA INSONIY
TUYG‘ULAR QARAMA-QARSHILIGINING IFODALANISHI**

Sevinch RO‘ZIYEVA

*TDSHU, Sharq xalqlari tillari va adabiyoti instituti,
Arabshunoslik oliy maktabi
filologiya va tillarni o‘qitish: arab tili. 4-kurs,
Ilmiy rahbar: PhD., dotsent N.Saidova*

Annotatsiya: Mazkur maqolada Muhammad Said al-Amudining “Meros”, “O‘tkinchi do‘stlar” hikoyalarida jamiyat va uning inson hayotiga ko‘rsatadigan ta’siri o‘rganiladi. Asarda jamiyatdagi ijtimoiy va madaniy omillar, shaxsning shakllanishi va ruhiy holatiga bo‘lgan ta’sirlar tahlil qilinadi. Hikoyadagi qahramonlar misolida insonning shaxsiy his-tuyg‘ulari va ijtimoiy qadriyatlar o‘rtasidagi murakkab aloqalar ochib beriladi. Ushbu asar orqali muallifning jamiyat hayotidagi muammolarga bo‘lgan qarashlari va ularni badiiy obrazlar vositasida tasvirlash mahorati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Muhammad Said al-Amudi, meros, jamiyat ta’siri, inson hayoti, ijtimoiy omil, axloq, badiiy tahlil, qadriyatlar, insonparvarlik.

Saudiya Arabistonida hikoya janrlari, arab adabiyotining o‘ziga xos an’analari va zamonaviy ijtimoiy o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq. Ushbu janrlar XX asr va XI asrlarda, asosan, o‘zgaruvchan siyosiy, ijtimoiy va madaniy sharoitlarda rivojlangan. ¹ Saudiya Arabistoni adabiyotida hikoya janrlari turli xil mavzularni va uslublarni qamrab oladi, bu yerda ijtimoiy masalalar, ayollar huquqlari, diniy va madaniy o‘zgarishlar, zamonaviy hayot tarziga moslashish kabi masalalar ko‘p uchraydi.

¹ Arab adabiyoti va uning rivojlanishi. – T.: Toshkent universiteti nashriyoti, 2000. – 311 b.